

Конотативне значення лексичних одиниць як об'єкт вивчення лінгвостилістики і конотативне значення словоформ як об'єкт вивчення морфостилістики

Морфостилістика вивчає обертони (додаткові, супровідні до денотативного значення суб'єктивні співзначення словоформи), “взасмодію предметно-логічного змісту повідомлення, тобто інформації першого роду, з інформацією другого роду, тобто виявами емотивної, волюнтативної, апелятивної, контактовстановлювальної і естетичної функції мови, з вираження суб'єктивного ставлення мовця до предмету висловлення...” [1:9]. Ці обертони зуться конотаціями й характеризуються експресивно-емотивно-аксіологічними властивостями.

Поштовхом для інтенсивного вивчення конотацій у лінгвостилістиці й морфостилістиці (як одному із напрямів всередині лінгвостилістики) стали роботи Л.Єльмслева “Пролегомени до теорії мови” [7:264-389] і “Чи можна вважати, що значення слів утворюють структуру” [6:117-136], який визнає будь-яку вторинну інформацію конотативною. Коментуючи теорію конотацій, запропонувавши Л.Єльмсловом, дослідник К.Долинін зауважує, що один і той самий предметно-логічний зміст можна, хоча б теоретично, висловити по-різному. Сприймаючи повідомлення, ми співставляємо реалізований у ньому набір засобів вираження з іншими наявними в мові можливостями передачі тієї самої думки і тлумачимо вибір, зроблений суб'єктом мовлення, як той, що несе певну інформацію. Таким чином, носієм стилістичної інформації є не мовна одиниця чи послідовність мовних одиниць, а факт використання (вибору) саме цієї одиниці і цієї послідовності для вираження даного предметно-логічного змісту. Саме так виникає вторинний конотативний знак [Див.: 5: 76].

Конотативне співзначення рядом дослідників трактується як стилістичне значення лексеми або маркованої словоформи – морфостилеми [Див.: 1; 3; 12; 20]. Важливим слід визнати твердження, що між конотацією лексеми і морфостилеми існує принципова різниця. За твердженням О.Шендельс, лексема може володіти конотативним потенціалом як словникова одиниця, тобто конотативне значення може співпадати зі стилістичними позначками словника (напр., можна визначити і без контексту “стилістичний ореол” слів *шкани* (рос. *кляча*) і *рисак*, а конотативність маркованої словоформи можна визначити тільки в контексті. Поза контекстом, поза ситуацією неможливо одну граматичну форму визнати маркованою (суб'єктивною, експресивною, стилістично забарвленою), а іншу нейтральною, об'єктивною [Див.: 20:36]. Конотативне значення лексем має вивчати квантитативно-конотативна стилі-

стика (за термінологією М.Н.Кожині), або стилістика ресурсів. Вона вивчає сукупність конотативно забарвлених одиниць і інвентаризує, групує, систематизує їх, а також описує способи досягнення стилістичних ефектів. Більшість дослідників вважає, що в даному аспекті конотативний потенціал мовної одиниці описується на парадигматичному рівні. Можна сказати, що в межах цього напрямку вивчаються інгерентні (абсолютні) стилістичні співзначення лексем, під якими розуміють "... додаткову інформацію, притаманну даній мовній одиниці як елементу системи мови, що нашаровується на її референційне значення і уточнює його в аспекті приналежності даної мовної одиниці до певної сфери комунікації (функціональний компонент абсолютного стилістичного значення) і в аспекті її відношення до мовної норми (нормативний компонент абсолютного стилістичного значення), а також в аспекті її експресивного забарвлення [8:72].

Конотативні значення граматичних категорій, значень і форм, на думку більшості морфостилістів, вивчаються стилістикою послідовностей. Об'єктом вивчення стилістики послідовностей є значущість відношень між одиницями синтагматичного ланцюга – значущість сумісного використання ідентичних або тих, що різняться, чи протилежних за своєю суттю мовних одиниць [12:130]. В межах цього напрямку вивчаються адгерентні (контекстно зумовлені) додаткові співзначення мовних одиниць, які виникають у конкретному творі на основі даного контексту завдяки синтагматичному оточенню або завдяки тому, що реципієнт сприймає дану словоформу як марковану на фоні її попередніх вживань у інших мовленнєвих ситуаціях.

Для розуміння місця конотацій у структурі мовних/мовленнєвих одиниць – дискретних конститuentів різних мовних рівнів, включаючи і морфостилісти, – слід пригадати їх семну структуру, оскільки питання входження/невходження конотацій до семного складу мовного знаку остаточно не розв'язано. На денотативному рівні значення формується семним складом, кожна сема включається максимально об'єктивно, а на конотативному ж рівні інформація може передаватися імпліцитно, не спеціальними семами, а "грою сем", перерозподілом, висуванням на передній план або зіткненням певних сем. Іманентною ознакою конотативного значення є суб'єктивність. Конотація виявляє себе через стилістичний ефект. Більш детально структура конотативного значення маркованих конститuentів граматичного рівня розроблена Р.Вольперт, яка, визнаючи її додатковою інформацією щодо логіко-поняттєвого значення словоформи, стверджує, що ця інформація має свій денотат у матеріальному світі, але не входить до семної структури одиниці, а створюється контекстом [20:36-37]. Конотації розподіляються, згідно з її історією за змістом і за механізмом виникнення. За змістом конотації бувають емоційні та підтекстні, за механізмом виникнення – якісні і кількісні. Емоційно-якісні

конотації являють собою значення з емоційною домінантою. Вони зв'язані з денотативним значенням граматичної одиниці, спираються на одну з її сем і реалізують свій потенціал за допомогою елементів контексту. Підтекстові кількісні конотації являють собою значення зі смисловою домінантою. Ці значення виникають завдяки інтенсифікації денотативного значення лексико-граматичної одиниці і її висуненню на передній план контексту за допомогою синтаксичного прийому [Див.: 4:53].

Протилежну точку зору висловлює Ю.Скребньов, який вважає, що семна структура десигната розпадається на набір основних денотативних сем і набір додаткових, конотативних сем, які є носіями стилістичного значення [12:18].

У теорії конотацій граматичних одиниць Р.Вольперт не поділяє точку зору більшості лінгвістических стилістів на конотацію як на стилістичне співзначення, а вважає, що конотативне і стилістичне значення – це явища різного порядку, і обґрунтовує це так: конотативне значення має свій денотат у дійсності, і через денотативне значення воно зв'язане з формальними показниками, завдяки чому ми сприймаємо додаткову інформацію. Конотативне значення є відповіддю на питання: “Що відбиває дана одиниця?” Стилiстичне значення – це значення, придбане нами у процесі оволодіння інвентарним запасом мови і функціонування його у мовленні у відповідності/невідповідності щодо умов мовленнєвого акту. Стилiстичне значення є відповіддю на запитання: “Якими функціональними ознаками характеризується одиниця?” Отже, між цими двома видами значень складаються ієрархічні відношення: конотативний рівень – це частина стилістичного рівня [Див.: 4:58-59; 86-88].

Що ж складає структурну основу конотацій, які складники цього поняття? Більшість дослідників включає до складу конотацій такі компоненти: суб'єктивні нашіарування різного роду (експресивність або інтенсифікацію значень), граматичну образність, емоційний ефект [20:35], додають аксіологічність (оцінювання) [1:49]. Виділяють також такі комбінації складників: емоційність, оцінність, експресивність як підсилення ознаки й стилістичну забарвленість [13]; іноді домінантою визнається стилістичний компонент, який в свою чергу формує емоційність і оцінність [2]; виділяють оцінний і емоційний компонент, а стилістичний виключають [10; 11]; із структури конотацій виключають і оцінний і стилістичний компонент, визнаючи їх елементами денотації [14].

Базовим складником конотації на граматичному рівні переважна більшість дослідників визнає експресивність. Експресивність – це категорія, що відноситься до когнітивного аспекту мовлення, оскільки підґрунтям її є когнітивні за змістом інтенції мовця, які передають ставлення мовця до позначуваного, до його локалізації у світі, у сфері комунікації, в граматиці даної мови і які є відтворенням у свідомості асоціативно-образного поля, що супроводжує

позначуване, переживанням всіх вказаних аспектів на основі емоційного стану психіки. Експресивність - це почуття-ставлення, яке відчуває мовець і/або реципієнт у діапазоні схвалення/несхвалення [17:64].

До складників експресивності як лінгвістичної категорії відносять, як правило, такі семантичні компоненти: інтенсивність, оцінність, образність, емотивність, а також функціонально-стилістичний і зображувальний компоненти [18:45], а В.Хімік додає, що експресивність як факультативний емоційно-оцінний фрагмент висловлення органічно взаємодіє з інтелектуальним змістом повідомлення і складає образне, інтенсифіковане ціле [16:129].

Експресивність розуміють і як естетичну категорію, яка базується на формальних і змістових аспектах мовних одиниць, як єдність раціонального й емоційного, об'єктивного та суб'єктивного у процесі мовотворчості, як потенційну комунікативну властивість, яка реалізується при функціонуванні слова у текстовому континуумі [9:39]. Підсумовуючи існуючі погляди, хотілося б навести визначення В.Чабаненка: "Мовна експресія – це складна лінгвостилістична категорія, що спирається на цілий комплекс психічних, соціальних та внутрішньомовних факторів і виявляється як інтенсифікація виразності повідомлюваного, як збільшення впливаючої сили вислову. Вона має психолінгвістичні, соціолінгвістичні як інтралінгвістичні основи, тобто уможлиблюється емотивною, волюнтативною та естетичними функціями мови, соціально-історичними чинниками, і також структурною організацією мовної системи" [17:146].

Пропонується розрізнити поняття експресивна схема й експресивна форма. Під експресивною схемою розуміють сукупність мовних/мовленнєвих одиниць і способів передачі ними зображувальності і/або виразності (має вивчатися на парадигматичному і синтагматичному рівнях). А експресивна форма являє собою реалізовану експресивну схему, тобто явище виключно мовленнєве (має вивчатися у синтагматиці) [Див.: 15:5].

Нами поділяється точка зору В.Шаховського на співвідношення понять експресивність та емотивність, емоційність. Він розробив систему сем, що входять до складу цих понять. Компонентами експресивності він вважає сему інтенсивності, сему образності, сему оцінності, сему емотивності, а до складу емотивності входять сема оцінності, сема суб'єктивності, сема експресивності (підкреслено ядерні семі, інші – периферійні). Основну відмінність між експресивністю і емотивністю і їх обох від інтелектуальної функції визначено так: для інтелектуальної функції релевантна опозиція - так :: ні, для експресивної функції – сильніше :: слабкіше, а для емоційної – добре :: погано. Ефект одночасної наявності емотивності та експресивності у семантиці як слова, так і висловлення визначення як взаємоінтенсифікація. На парадигматичному рівні експресивність й емотивність пропонується обчислювати

у семах, лексико-семантичних варіантах, а на синтагматичному (функціональному) рівні – у конотаціях [Див.: 19: 3-25].

Експресивність на граматичному рівні може виникати за умови порушення адресантом стандартів, норм. Свідоме використання авторами “неправильностей” – соліцизмів, граматичних неологізмів, маркованих словоформ, транспонованих словоформ стає підґрунтям виникнення експресії. “Створюючи експресивно-стилістичні ефекти, відхилення від норми підтверджують її та сигналізують про вихід індивіда у процесі мовотворчості за межі суспільної конвенції” [17:124]. Стилістика декодування вирішує проблему норма/відхилення від норми як зміну коду у формі часткового порушення накладених на код обмежень, що дозволяє передавати стилістичну інформацію, тобто конотацію та ієрархію смислів [Див.: 1:62].

Вивченням механізму виникнення конотативних значень на рівні морфології займається стилістична граматики, або імпліцитна морфологія. Ще у 70-ті роки О.Шендельс пропонувала створити “контекстуально-чуттєву” граматику, тобто таку граматику, яка б відбивала сприйнятливість граматичних форм, значень і категорій до контекстуальних умов [Див.: 20:3]. А у 90-ті роки О.Соколов розробив основи імпліцитної морфології російської мови. Вивчення експресивного потенціалу маркованих граматичних засобів у поетичному мовленні започаткували Л.Щерба, В.Виноградов і Р.Якобсон, який так і назвав одну з фундаментальних статей з означеної тематики: “Поезія граматики і граматики поезії”. До речі, словосполучення “граматика поезія” ми зустріли також в роботі Л.Щерби. Високо оцінюючи ідіолектні особливості В.Брюсова, він писав: “Це свого роду “граматика поезії” (я мужньо зважуюсь на святотацьке поєднання цих двох термінів, оскільки твердо переконаний, що коли поети та літературознавці зрозуміють, що таке СПРАВЖНЯ граматики, то цілком погодяться зі мною [21:132].

Експресивний потенціал морфостилеми може реалізовуватись за умов їх актуалізації (висування), інтенсифікації, акумуляції, іррадіації, імплікації, транспозиції (граматичного тролу) [Див.: 1:51-104].

Якщо експресивність лексичних одиниць художнього мовлення зазнала глибокого вивчення, то експресивний потенціал маркованих словоформ, транспонованих граматичних значень ще потребує детального дослідження.

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка: Стилистика декодирования. – М., 1990.
2. Булдаков В.А. Стилистически сниженная фразеология и методы ее идентификации: На материале современного немецкого языка. – Калинин, 1982.
3. Винокур Т.Г. Закономерности стилистического использования языковых единиц. – М., 1980.

4. Вольскрт Р.Х. Коннотативный уровень описания грамматики: На материале художественного текста немецкого языка. — Рига, 1979.
5. Долинин К.А. Стиль в общей семиотической перспективе и границы стилистического в языке// Основные понятия и категории лингвостилистики. — Пермь, 1982.
6. Ельмслев Л. Можно ли считать, что значения слов образуют структуру?// Новое в лингвистике. — М., 1962. — Вып. II.
7. Ельмслев Л. Прологомены к теории языка// Новое в лингвистике. — М., 1960. — Вып. I.
8. Левитов Ю.Л. Стилистические значения грамматических единиц на уровне языка и контекста: На материале немецкого языка// Стилистика художественной речи. — Калинин, 1982.
9. Литвин Ф.А. Экспрессивность текста и экспрессивность слова// Проблемы экспрессивной стилистики. — Ростов-на-Дону, 1987.
10. Лукьянова Н.А. О семантике и типах экспрессивных единиц. Семантические классы экспрессивов русского языка// Экспрессивность лексики и фразеологии. — Новосибирск, 1983.
11. Лукьянова Н.А. О соотношении понятий экспрессивность, эмоциональность, оценочность// Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. — Новосибирск, 1976.
12. Скребнёв Ю.М. Очерк теории стилистики. — Горький, 1975.
13. Стерлин И.А. Проблемы анализа структуры значения слова. — Воронеж, 1979.
14. Филиппов Ю.А. Сигналы эстетической информации. — М., 1971.
15. Хазагеров Г.Г. К вопросу о классификации экспрессивных средств: Изобразительные схемы// Проблемы экспрессивной стилистики. Ростов-на-Дону, 1987.
16. Химик В.В. К соотношению понятий экспрессивности, модальности и персональности// Проблемы экспрессивной стилистики. — Ростов-на-Дону, 1987.
17. Чабаненко В.А. Основы мовой экспресії. — К., 1984.
18. Шаховский В.И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. — Воронеж, 1987.
19. Шаховский В.И. Проблемы разграничения экспрессивности и эмотивности как семантической категории лингвостилистики// Проблемы семасиологии и лингвистики. — Рязань, 1975.
20. Шендельс Е.И. Многозначность и синонимия в грамматике: На материале глагольных форм современного немецкого языка. — М., 1970.
21. Щерба Л.В. Литературный язык и пути его развития// Избранные работы по русскому языку. — М., 1957.
22. Якобсон Р.О. Поэзия грамматики и грамматика поэзии// Семиотика. — М., 1983.